

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(477)«18/19»:796

Марина Кругляк

Спорт в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст.

Період другої половини XIX – початку XX ст. став переломним в історії Російської імперії як в економічному і політичному, так й в культурному аспектах. Скасування кріпацтва, впровадження та розвиток капіталістичних відносин, політизація суспільного життя через виникнення численних рухів та партій, обумовили кардинальні зміни в тогочасному суспільстві. Світові наукові відкриття (розвиток поліграфії, поява телефону, радіо, кіно тощо) сприяли зародженню нової людини, з новими запитами, потребами й уподобаннями, а відповідно, й нового масового інформаційного суспільства, невід’ємною складовою якого став спорт.

Вивчення тривалої еволюції спорту від звичайного хобі у другій половині XIX ст. до індикатора соціально-економічного потенціалу держави у XXI ст. є доволі актуальним. Спорт у постіндустріальну добу є явищем поліфункціональним – це вже не просто захоплення чи здоровий спосіб життя, а державна програма, важливий чинник могутності держави, подеколи визначальний.

Не менш важливим є прослідкувати місце спорту в житті студентства дореволюційної України, насамперед, ставлення молоді до фізичної культури. Значна частина спортсменів як в сучасній Україні, так і в дореволюційні часи, була представлена студентською молоддю, а звідси важливо провести паралелі між умовами, створеними для розвитку атлетів у згадані періоди. Особливої актуальності це питання набуває й через свою недослідженість.

Сучасні науковці даній проблемі приділяють незначну увагу (розвідки М. Згуровського, М. Рибаківа, М. Олійника є скоріше винятком з правил¹), причинами чого є, з одного боку, незначна кількість джерел, а з іншого – накинугий з радянських часів стереотип про байдужий до розвитку фізичної культури царський уряд й про популяризацію спорту лише в СРСР. Таким чином, період зародження студентського спорту в дореволюційній Росії або згадувався частково в загальному контексті розвитку спорту в царській Росії (В. Кізченко, М. Бєлих²), або подавався виключно в чорних барвах (Г. Ба-

ранов³). Тому при висвітленні даної проблеми нами було використано джерела різного характеру: архівні документи, представлені фондами Державного архіву м. Києва (ДАК, Ф. 16 – Київський університет, Ф. 18 – Київський політехнічний інститут) та Державного архіву Київської області (ДАКО, Ф. 2. – Канцелярія Київського губернатора, Ф. 10 – Київське губернське у справах про товариства присутствіє), спогади випускників Київського та Харківського університетів⁴, а також матеріали спортивних періодичних видань дореволюційного періоду „Красота и сила”, „Русский спорт”, „Спорт и игры”.

Мета статті – на основі аналізу широкої джерельної бази визначити місце спорту в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст., показати ставлення до студента-спортсмена з боку його товаришів та громадськості, визначити роль держави у популяризації молодіжного спорту у згаданий період.

Ідея введення занять спортом для фізичного удосконалення молоді зародилася одразу із думкою про заснування університетів у підросійській Україні. Ще 1804 р. з ініціативи попечителя Харківського навчального округу графа Потоцького при університеті було облаштовано фехтувальний клас, а через три роки організовано навчання верховій їзди, яке, однак, не відзначалося періодичністю. Проведення спортивних занять спочатку гальмувалося відсутністю манежу та високою платою спеціалістам за уроки⁵, проте вже в середині XIX ст. ці проблеми були вирішені. У спогадах 1850-х рр. казеннокоштного студента І. В. Любарського читаємо, що для занять верхової їзди було абиновано великий манеж з дресированими кіньми, а про фінансову проблему взагалі не йдеться. Мемуарист натомість підкреслював, що заняття організовувалися за бажанням студентів й проводилися у призначені години⁶. Варто зазначити, що викладання верхової їзди носило практичний характер й мало особливу цінність для прийнятих на державне утримання студентів-медиків, адже було елементом їхньої підготовки до посад воєнних лікарів⁷. Загалом сам факт того, що уроки фехтування та верхової їзди мали місце в інститутах казеннокоштних студентів Київського та Харківського університетів⁸, свідчить про те, що навіть незможна молодь (казеннокоштними були незабезпечені студенти, які за старанність у навчанні переходили на повне державне утримання й забезпечувалися безкоштовно житлом, харчуванням, одягом тощо, за що повинні були відробити 6 років по Міністерству народної освіти) отримувала можливість долучитися до спорту, який у XIX ст. ще не мав успіху в середовищі російського студентства. Та й, власне, в Європі спорт тільки-но почав стверджуватися як самоцінне явище культурного життя людства.

Окрім вище згаданих видів спорту, у XIX ст. великої популярності набули більярд та шахи, які мали скоріше розважальний характер. І якщо студент-більярдист у 1850-ті рр., коли домінував культ гультьяйства та вседозволеності молоді, аби вона тільки не лізла в політику, розглядався як звичне явище, то для молоді 1870–1880-х рр., що прагнула висловити свою думку з приводу ліберально-демократичних перетворень у суспільстві доби Олександра II, приділяючи багато уваги читанню та науковим студіям, такий студент був ніби винятком із правил. Різночинна молодь останньої чверті XIX ст. розглядала більярд не стільки як гру, скільки як джерело заробітку коштів для недешевого прожиття⁹. Часто студентство просиджувало вечори за шаховою дошкою, розбираючи партії доволі популярного в ті часи американського шахіста Морфі¹⁰.

Зростання уваги до спорту було характерною тенденцією Європи межі століть. У Російській імперії, хоч й з певним запізненням, молодь також почала активно цікавитися спортом, кількість видів якого з року в рік невпинно зростала. Першою і найпростішою формою поширення фізичної культури серед молоді була організація спортивних гуртків при вищих навчальних закладах, яка, проте, у 1890-х рр., співпавши із загальним піднесенням студентського руху, не мала успіху. Однак наростання невдоволення молоді, що набуло колосальних форм, змусило уряд переглянути своє ставлення до студентських товариств. 1901 р. Міністерство народної освіти видало „Тимчасові правила організації студентських установ у вузах”, відповідно до яких молоді дозволялося створювати гуртки співу, танців, а також „займатися різного роду фізичними вправами, якщо на те буде особливий дозвіл директора”¹¹.

Скориставшись появою „Тимчасових правил”, професор Київського університету св. Володимира М. Оболюський негайно звернувся до керівництва медичного факультету з пропозицією поклопотатися про введення у навчальному закладі фізичних вправ для студентів, для чого було організовано роботу спеціальної Комісії¹². Не домігшись результату, професор через три роки повторив спробу, подавши відповідне прохання на ім'я ректора¹³. Мотивами до вказаного вчинку був край незадовільний стан здоров'я студентів. Через це М. Оболюський пропонував ввести до програм такі дисципліни, як фехтування, метання, стрільбу, гру в кеглі, лаун-теніс, вправи із гириями, на гімнастичних апаратах, та облаштувати для занять спортом гімнастичний зал¹⁴. Нова Комісія дійшла висновку про бажаність введення фізичних вправ для студентів й приступила до розробки плану будівництва гімнастичного залу¹⁵.

Дане починання дало поштовх уже самим студентам клопотатися про організацію спортивних гуртків. У вересні 1905 р. студенти

Київського університету звернулися до ректора із проханням дозволити влаштувати гурток любителів фізичних вправ, метою якого було „зміцнення та підтримка фізичного стану організму”¹⁶. Гурток діяв під керівництвом й за підтримки Правління університету, головне завдання якого полягало у створенні належних умов для занять спортом (забезпечення приміщенням, освітленням, опаленням). Окрім виконання фізичних вправ, студенти влаштовували адміністративні та науково-педагогічні засідання, де виголошували реферати та читали статті спортивного спрямування. Заняття гуртківців відбувалися в позалекційний час за окремим розкладом, затвердженим ректором університету. Фінансову базу гуртка складали членські внески у розмірі 30 коп., від яких звільнялися лише викладачі та члени Правління гуртка, та пожертвування від приватних осіб¹⁷.

Велику роль в популяризації студентського спорту відіграв „Спортивний гурток студентів Університету св. Володимира”, статут якого було затверджено Радою навчального закладу 27 листопада 1909 р.¹⁸ Гуртківці розвивали гімнастику, футбол, лаун-теніс, ковзанярський спорт, для чого облаштували гімнастичний зал та залили каток. Студенти організовували спортивні лекції, свята та вечори, збір з яких йшов на потреби гуртка. Одним із таких заходів було пароплавне гуляння 15 травня 1914 р. до Межигір’я, де відбулися спортивні виступи гуртківців – метання диску, ядра, спису, стрибки у висоту з місця та з розбігу, партерна гімнастика та боротьба¹⁹. Правління університету слідкувало за діяльністю гуртківців, проводило ревізію каси й бібліотеки; гурток, у свою чергу, мав власну печатку та вітрину в одному з коридорів університету²⁰.

Активно займалися спортом також київські політехніки. У 1905–1906 рр. на хвилі загального захоплення громадськості авіацією в стінах КПІ при механічному гуртку виникає секція повітроплавання, першим почесним головою якої став професор С. Тимошенко, а віце-головою – студент механічного відділення В. Бобров. У листопаді 1908 р. ця секція реорганізувалася у повітроплавальний гурток, до участі в якому пристало 400 осіб та було виокремлено відділи аеропланів, гелікоптерів, орнітоптерів та двигунів. Наступного року на його базі виникло Київське товариство повітроплавання на чолі з М. Делоне²¹. Гуртківці слухали лекції, вивчали техніку авіації, пробували будувати планери та літаки. Серед активістів гуртка та членів товариства – відомі у майбутньому конструктори І. Сікорський, Ф. Билінкін, Ф. Терещенко. Останній, з роду відомих цукро заводчиків, навесні 1909 р. у маєтку Червоне Житомирського повіту Волинської губернії організував власну аеропланну майстерню та аеродром біля неї²². Однак серед активістів гуртка було не так багато заможних. Тому дуже скоро, після

спаду інтересу до повітроплавання, гуртківцям нічого не залишалося, як зберегти найактивніших любителів конструювання літальних машин. У 1914 р. діяльність гуртка звелася до пошуку засобів для будівництва аероплану, а його керівництво не раз зверталось до директора інституту, аби той поклопотався перед Військовим міністром про надання мотору „Гном”²³, на що отримало негативну відповідь²⁴. Із початком Першої світової війни гурток самоліквідувався, більшість його членів було мобілізовано до авіачастин.

Узагалі фінансова проблема разом із відсутністю фахівців були одними з найголовніших причин нетривалого існування студентських гуртків. Так, станом на квітень 1914 р. існував „Спортивно-Гімнастичний гурток при КПІ”, який за 5 років виріс з секції футболу до цілої спортивної організації, що культивувала багато видів спорту, серед яких були також лаун-теніс, зимові види та легка атлетика. Фінансування організації здійснювалося самими гуртківцями та було явно недостатнім для задоволення все зростаючих потреб молоді. Так, членські внески секції футболу склали 1 руб. на сезон, на які було споруджено невеликий футбольний майданчик (на це пішло 500 руб.) та будку для переодягання при ньому. Маючи близько 100 членів, ця секція, однак, встигла заборгувати 100 руб. Подібна ситуація була характерна й для інших секцій гуртка. Через фінансові труднощі майданчики для занять лаун-тенісом було погано оснащено, не було відповідних приміщень для зберігання спортивного інвентарю; секція зимового спорту не культивувала хокей та заняття лижами (гуртківці займалися лише ковзанярським спортом та фігурним катанням). Дотичну із фінансовою проблемою мала секція легкої атлетики. Нетривалість занять метаннями диску, спису, ядра, стрибковими дисциплінами була пов’язана із відсутністю фахових спеціалістів, на оплату їхньої праці не вистачало коштів. Саме тому члени цієї секції змушені були займатися легкою атлетикою в інших клубах. Фінансові причини призвели до нетривалого функціонування боксо-фехтувального гуртка, члени якого подеколи зверталися до директора інституту по матеріальну допомогу (14 березня 1913 р. студенти просили надати їм 88 руб. 38 к., на що Правління дало негативну відповідь)²⁵.

Дійсно високих результатів у спорті досягли київські футболісти. 1906 р. студенти КПІ організували футбольну команду²⁶, яка 1913 р. виборола кубок Київської футбольної ліги у класах А та В²⁷. Все ж одним з найвидатніших досягнень політехніків була перемога на Першій Всеросійській олімпіаді, що проходила 1913 р. в Києві²⁸.

На початку XX ст. спорт посів значне місце в житті молоді. Доказом цього є результати проведеної навесні 1909 р. серед студент-

ства КПІ анкети. Згідно з нею, майже половина опитаних (48,9 %) займалася спортом, а 7,9 % належала до спортивних гуртків. Проте у тогочасної молоді заняття спортом все ж носило любительський характер, і студенти були не готові позбавитися шкідливих звичок заради досягнення високих результатів. На подібні висновки настановлюють доволі високі показники серед опитаних студентів тих, що вживали спиртні напої (не рахуючи пива) – 68 %²⁹. Певний успіх мали заняття спортом й у середовищі духовного студентства. У правилах Київської духовної академії (1911) містився пункт про дозвіл влаштувати влітку гімнастичні ігри на свіжому повітрі, а також грати в шахи (карти, щоправда, суворо заборонялися)³⁰.

Вельми цікавими є стосунки між студентськими спортивними гуртками та спортивними товариствами, насамперед тому, що доступ для студентства у такі організації був, за винятком деяких випадків, закритим. Такі товариства, як Київське патріотично-гімнастичне „Російський богатир”, „Гурток любителів спорту”, гімнастичні „Південь” та „Сокил”, Київське товариство туристів тощо, що об'єднували у своїх лавах представників заможних верств суспільства, у своїх статутах обумовлювали, що студенти вищих навчальних закладів або не можуть бути членами товариств зовсім, або набувають цього права в разі наявності відповідних пунктів про це у статутах навчальних закладів³¹. Безглуздя подібних умов полягало в тому, що статути вузів, насамперед Київського університету, уклалися тоді, коли захоплення спортом ще не набуло такого широкого розмаху, а товариства із вказаними вище назвами не було засновано. На цьому, наголошували у проханні на ім'я губернатора від 23 лютого 1910 р. студенти Київського університету Б. Рогаль-Павловський та С. Жуков, які, бажаючи стати дійсними членами гімнастичного товариства „Сокил”, за відсутності відповідної вказівки в статуті вузу, змушені були брати в ректора відповідний дозвіл³².

Хоч студенти й були „небажаними” гостями у спортивних товариствах, все ж під час масштабних спортивних заходів вони об'єднували свої зусилля. Так, за участі ентузіастів різних київських спортивних організацій, в т.ч. студентських, у Києві у січні – лютому 1913 р. було проведено змагання з ковзанярського спорту й фігурного катання, участь в яких брали тільки учасники товариств³³.

Широкого розмаху набуло заняття спортом на Харківщині, де заняття з легкої атлетики мали обов'язковий характер у всіх навчальних закладах округу³⁴. 1893 р. у місті виникло перше гімнастичне товариство, де також займалися важкою атлетикою, боротьбою, боксом та фехтуванням (поняття „гімнастика” у дореволюційні часи включало в себе, окрім власне гімнастики, ще й легку атлетику, плавання,

ковзанярський та лижний спорт, ігри). Заняття проходили тричі на тиждень тривалістю у 2 год., у недільні дні на бігових іподромах, у парках та садках було організовано платні гімнастичні виступи, а також змагання борців та демонстрування вправ із важкої атлетики³⁵. Одним з найкращих спортсменів був студент Харківського університету Б. Протопопов, який славився своєю стійкою на брусах на одній руці, тримаючи другу за спиною з витримкою до 10 секунд. За методикою сокольської гімнастики будувалися заняття з фізичного виховання у Харківських ветеринарному та технологічному інститутах³⁶, характерними рисами для яких була організація масових виступів з використанням музики, гарного вбрання та яскравого оформлення. Видатним спортсменом-соколом був студент Харківського ветеринарного інституту Р. Бородаєвський, який здобув перемогу у бігові на 3000 м на сокольському злеті у Софії (Болгарія) у 1910 р., а за два роки взяв участь у змаганнях у Празі³⁷. Загалом початок XX ст. у спортивному житті Російської імперії знаменувався „боротьбою” двох систем підготовки спортсменів – „шведської” та „сокольської”. Таке гостре протистояння цих систем змусило керівництво спортивного гуртка при Київському університеті організувати дві підгрупи із відповідними викладачами³⁸.

Якщо футболем та літніми видами спорту займалися насамперед заможні студенти, що могли дозволити собі витратити солідні гроші на спортивний інвентар та наймання приміщення, то зимові види спорту були загальнодоступними. Станом на січень 1913 р. у Києві діяло чотири ковзанки: „Полярна зірка”, „Крижане поле”, окрему ковзанку мали студенти КПІ й одна відкривалася на Деміївці³⁹. Варто зазначити, що ковзанки були розраховані на задоволення смаків представників різних верств суспільства. Так, ковзанка „Полярна зірка” була відкрита щоденно з 10 ранку до 10 вечора, мала непоганий буфет, а в середу, суботу та неділю й у святкові дні для відвідувачів грав оркестр воєнної музики. Вартість входу становила 22 коп. у будні та 30 коп. у вихідні та святкові дні⁴⁰. Іще одним „исконно русским” видом спорту слід вважати катання на санях. Ці два види спорту, безперечно, мали популярність серед студентства, насамперед незаможного. Спортивні гуртки теж популяризували зимові види спорту. Журнал „Спорт и игры” 1913 р. повідомляв про тренування хокейної команди політехніків та про намір заснувати таку саме команду гуртківцями з університету, ковзанку ж мали залити в Ботанічному саду⁴¹.

Захоплення спортом у російському суспільстві початку XX ст. набуло небувалого розмаху. Листівки із портретами письменників та артистів змінилися на фото борців з гігантськими торсами та потуж-

ною мускулатурою, розмови про те, хто кого „поклав” й яким прийомом, стали звичними у тих вітальнях, де раніше велися розмови про музику, літературу, політику⁴². Спортивні журнали початку ХХ ст. рясніли оголошеннями з пропозиціями продажу спортивного спорядження та форми, у містах відкривалися фабрики гімнастичних принадлежностей, наприклад, „Орт і Кашпар” (Київ), які вислали безкоштовно каталоги продукції й організовували постійні виставки моделей. З’явився новий жанр белетристики – спортивний роман. Молодь зачитувалася прозою М. Брешко-Брешковського та І. Лебедева, головними героями якої виступали студенти-борці. У своїх творах („Студент-борець про себе”, „Татуйований борець”) М. Брешко-Брешковський відстоював власну життєву позицію: заняття фізичним професіональним спортом для студента не є образливим. Один з його героїв пише: „Я людина небагата, вірніше, в мене нічого нема... Що мені накажете робити? Бігати по уроках й виробляти багато, багато п’ятдесят рублів на місяць?.. Я як борець заробляю сімсот п’ятдесят – майже губернаторський оклад. Бог дав мені фігуру, силу; з мене витренувався непоганий технік, чому ж мені не використати всі ці дані?.. Ви пробачте мені, у цьому випадку у нас начисто російська точка зору – російський ригоризм. Як можна, студент й раптом борець!.. Це несумісне! Студент обов’язково повинен „сіяти розумне, добре, вічне”...⁴³. Таким чином, образу сухотного студента, що губить своє здоров’я у боротьбі за виживання або жертвує ним заради революційних ідей, було кинуте виклик з боку образу мускулистого, упевненого в собі студента-борця, тим самим руйнувалося традиційне розумінні студентської ідентичності та поведінкових норм, що було несумісним навіть для молоді. Після подій 1905 р. найрадикальніші представники студентства використовували аргументацію проти спорту, стверджуючи, що він відволікає молодь від політичної боротьби, сприяючи збуржуазненню. 1908 р. відомий російський студентський лідер О. Лозина-Лозинський відмічав, що студенти закинули політику заради „...Бальмонта, Кузміна, футболу”, а історію російського студентства характеризували як присмерк ідеологічної та політичної свідомості, рух від Маркса до „футболізму”⁴⁴.

Подібні негативні характеристики спорту давали й педагоги. Спорт, на їхню думку, перестав бути невинною розвагою, перетворившись на „вищий інтерес життя”, для якого притаманні азарт та пристрасть до змагань⁴⁵. Анонімний автор публікації у журналі „Вестник воспитания”, дехто Г. Р., поділив відомі на той час види спорту на „бажані” та „небажані”. До перших він відніс ігри (лаунтенніс), велосипедний, ковзанярський та лижний види спорту, які „сприяють зміцненню здоров’я та загартовування характеру”, дру-

гу групу склали боротьба, бокс, атлетика, полювання, які негативно впливають на молодь, адже потребують посиленої підготовки та перетворення спорту на культ, заради чого навчання та інші сфери життєдіяльності відходять на задній план. Юнацтво, таким чином, деградує, а пристрасть до спорту перетворюється на хворобу, яку слід лікувати⁴⁶. Окрім вище згаданих видів спорту, до категорії „небажаних” громадськість відносила також більярд, який, проте, мав неабиякий успіх серед студентства. У згаданій вище анкеті близько 40 % студентів грали на гроші в карти, більярд, на бігах та скачках⁴⁷. Більярд був не стільки засобом заробітку, скільки витрачання останніх коштів. Його культ, на думку оглядача журналу „Красота и сила”, знеособлював молодь, перетворюючи за рік-півтора „найстійкіших людей” на „безвільних, з нездоровим кольором обличчя суб’єктів”⁴⁸. Найбільше ж автора замітки обурював факт заохочення до подібного проведення дозвілля, адже більярд не розглядався громадськістю як азартна гра, до того ж, більярдні були місцем проведення вільного часу представників „суспільного дна”, які не втрачали нагоди зав’язати знайомства з недосвідченими студентами, аби в майбутньому використати їх у своїх аферах⁴⁹. Причини популярності більярду, особливо після поразки революції 1905–1907 рр., полягали у відсутності духу єднання в середовищі молоді, ентузіазму, нарешті, неможливості чимось заповнити вільний час, адже, окрім наукових та економічних гуртків, об’єднань іншого профілю майже не було, а брати участь у роботі товариств студентам було заборонено. Звідси закономірною звучить фраза молодих більярдистів: „Тільки нудьга жене нас у більярдну”⁵⁰.

Та все ж організація спортивного життя в Російській імперії трималася більше на ентузіазмі організаторів. Уряд виконував більше функцію нагляду, не втручаючись у загальний хід розвитку спорту в державі – не заважаючи цьому процесові, адже спорт тільки-но почав входити в повсякденне життя людства. Не набувши ще політичного відтінку, спорт розглядався російською владою лише як одне з явищ суспільного життя, частково – як засіб відвернення молоді від політики. Тому годі було чекати будь-якої допомоги від уряду. Свідченням цього є дані канцелярії Головного спостерігача за фізичним розвитком народонаселення Росії, згідно з якими протягом 1901–1915 рр. в імперії було лише 35 спортивних студентських організацій, з яких 10 припадало на Петербург й 6 на Москву; у Києві діяли три гуртки, у Харкові та Одесі – по одній організації⁵¹. В той час як за кордоном спорт й насамперед легка атлетика мали шалену популярність, спортсмени царської Росії не взяли участі у перших трьох олімпійських іграх, легкоатлети – й у

четвертій Олімпіаді 1908 р., а на п'ятих олімпійських іграх 1912 р. взагалі не посіли жодного високого місця⁵².

Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XX ст. спорт виокремився в особливе явище суспільного життя, невід'ємну його складову. Виникнувши як засіб профілактики та лікування поширених у середовищі молоді захворювань з ініціативи професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, з часом він став одним з найбільших захоплень студентства, активним способом проведення дозвілля. З'являються спортивні студентські гуртки та товариства; спорт відсуває на другий план захоплення революційними ідеями. Проте ні громадськість, ані держава не надавали значної підтримки в його популяризації, розглядаючи спорт не більше як модне віяння та хобі. Звідси, нетривале функціонування студентських спортивних гуртків та товариств при вищих навчальних закладах, які через матеріальну невиправданість змушені були самоліквідуватися. Шалена популярність фізичної культури у суспільстві призвела до перетворення спорту на засіб до здобуття коштів на існування, а звідси можна вести мову про зародження професіонального спорту. Отже, у згаданий період було закладено значну базу для розвитку студентського спорту на подальші роки.

Примітки:

¹ Згуровский М. Истоки украинской авиации / Михаил Згуровский // Зеркало недели. – 2003. – № 48 (13–19 дек): www.zn.ua/3000/3100/44514; Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине (Люди. Годы. Факты. 1874–1950 гг.) / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Харьков: ХДАФК, 2002. – Т. 1. – 376 с.; Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / Рибаків М. О. – К.: Кий, 1997. – 374 с.

² Белих М. О. Легкоатлети України / М. О. Белих, П. Т. Рогачик, З. П. Синицький. – К.: Здоров'я, 1972. – 184 с.; Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Кізченко В. І. // Український історичний журнал. – 1980. – № 7. – С. 94–102.

³ Баранов Г. К. Из истории студенческого спорта в России / Баранов Г. К. // Тридцать лет воспитания в высшей школе. – М.: Красная звезда, 1960. – 156 с.

⁴ Білінський М. З минулого пережитого / Микола Білінський // Україна. – 1928. – № 2. – С. 117–132; Дебогорий-Мокриєвич М. Университетское время и начало моего народничества / Дебогорий-Мокриєвич М. // З іменем святого Володимира: У 2 кн. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Заповіт, 1994. – Кн. 2. – С. 187–190; Любарський І. В. Воспоминания о Харьковском университете. 1850–1855 / Любарський І. В. – Исторический

- ⁵ Олейник Н. А. Указ. соч. – С. 5.
- ⁶ Любарский И. В. Указ. соч. – С. 390.
- ⁷ Авсеенко В. Урывки із спогадів про університет кінця 50-х – початку 60-х років XIX ст. / Авсеенко В. // З іменем святого Володимира. – Кн. 1. – С. 268.
- ⁸ Устав Университета Св. Владимира 25 декабря 1833 г. // З іменем святого Володимира. – Кн. 1. – С. 69.
- ⁹ Білінський М. Вказ. праця. – С. 121.
- ¹⁰ Дебогорий-Мокриевич М. Указ. соч. – С. 187.
- ¹¹ Баранов Г. К. Указ. соч. – С. 46.
- ¹² ДАК. – Ф. 16. – Оп. 343. – Спр. 182. – Арк. 2.
- ¹³ Там само. – Арк. 1.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 2–2 зв.
- ¹⁵ Там само. – Арк. 7 зв–9 зв.
- ¹⁶ Там само. – Арк. 4–5.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 5 зв, 24.
- ¹⁸ Там само. – Оп. 469. – Спр. 212. – Арк. 36.
- ¹⁹ Толь А. Спортивное выступление академического кружка при университете св. Владимира / Толь А. // Русский спорт. – 1914. – № 22. – С. 6.
- ²⁰ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 226. – Спр. 428. – Арк. 48–48 зв.
- ²¹ Г. Р. Русский спорт и учащая молодежь / Г. Р. // Вестник воспитания. – 1909. – № 9. – С. 178; Згуровский М. Указ. соч.
- ²² Щербак М. Г. Терещенки: слід в історії / М. Г. Щербак, Л. В. Ткаченко // Історіографічні дослідження в Україні. – 1999. – № 9. – С. 343.
- ²³ ДАК. – Ф. 18. – Оп. 1. – Спр. 1309. – Арк. 26–26 зв.
- ²⁴ Там само. – Арк. 68.
- ²⁵ Там само. – Арк. 48–49; Там само. – Спр. 1308. – Арк. 15.
- ²⁶ Кізченко В. І. Вказ. праця. – С. 98.
- ²⁷ Толь А. Футбол в Киеве / Толь А. // Русский спорт. – 1914. – № 1. – С. 9; История футбола в Киеве // Красота и сила. – 1913. – № 2. – С. 3.
- ²⁸ Рibaков М. О. Вказ. праця. – С. 334.
- ²⁹ Струмилин С. Г. Статистика и экономика / Струмилин С. Г. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1979. – С. 182.
- ³⁰ Правила для студентов Киевской Духовной Академии, установленные Правлением Академии на основании § 189 Устава духовных академий, а также указов и распоряжений высшего духовного Правительства. – К.: Типография И. И. Чоколова, 1911. – С. 11.
- ³¹ ДАКО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк. 35 зв; Там само. – Спр. 332. – Арк. 3; Там само. – Спр. 408. – Арк. 4 зв, 9; Там само. – Спр. 510. – Арк. 4.
- ³² Там само. – Спр. 145. – Арк. 51–52.

- ³³. Заявления от спортивных обществ г. Киева // Красота и сила. – 1913. – № 2. – С. 12.
- ³⁴. Олейник Н. А. Указ. соч. – С. 17.
- ³⁵. Там же. – С. 6–7.
- ³⁶. Там же. – С. 7–8.
- ³⁷. Там же. – С. 9.
- ³⁸. Кузьмич Н. Спортивный кружок студентов Университета св. Владимира / Кузьмич Н. // Спорт и игры. – 1913. – № 7. – С. 5–6.
- ³⁹. У политехников // Спорт и игры. – 1913. – № 1. – С. 8.
- ⁴⁰. Полярная звезда // Красота и сила. – 1913. – № 2. – С. 20.
- ⁴¹. Колязе. Спортивный кружок студентов св. Владимира / Колязе // Спорт и игры. – 1913. – № 2. – С. 2–3; У политехников... – С. 8.
- ⁴². Г. Р. Указ. соч. – С. 163.
- ⁴³. Буле О. Мускулы в обмен на деньги: студенты и борцы между двумя революциями (1907–1917) / Отто Буле // НЛЮ. – 2008. – № 90.: magazines. russ.ru/nlo/2008/90/bu3-pr.html.
- ⁴⁴. Там же.
- ⁴⁵. Г. Р. Указ. соч. – С. 166, 168.
- ⁴⁶. Там же. – С. 168; Ratier M. О боксе / М. Ratier // Спорт и игры. – 1913. – № 4. – С. 2.
- ⁴⁷. Струмилин С. Г. Указ. соч. – С. 182.
- ⁴⁸. Ека. Биллиардсмены / Ека // Красота и сила. – 1913. – № 2. – С. 10.
- ⁴⁹. Там же. – С. 11.
- ⁵⁰. Егоров А. П. На пути / Егоров А. П. // Красота и сила. – 1913. – № 3. – С. 9.
- ⁵¹. Баранов Г. К. Указ. соч. – С. 46–47.
- ⁵². Белих М. О. Вказ. праця. – С. 4.

Марина Кругляк

Спорт в жизни студенчества подросийской Украины второй половины XIX – начала XX вв.

В статье рассматривается проблема возникновения и развития студенческого спорта в подросийской Украине во второй половине XIX – начале XX вв. Используя широкий круг источников, включая архивные материалы, публикации в дореволюционных спортивных и педагогических сборниках и т. д., автор делает попытку пересмотреть категорические утверждения советских и отчасти современных исследователей о недостаточном развитии спорта в царской России, доказывая, что спорт в данное время следует понимать не более как часть проведения досуга молодежи, а не культурно-массовое мероприятие.

Marina Kruglyak

**The place of sport in the life of the students of Underrussian Ukraine
in the second half of the 19-th – the beginning of the 20-th centuries**

In the article the problems of the origin and development of student's sport in Underrussian Ukraine in the second half of the 19-th – the beginning of the 20-th centuries are considered. Using the wide circle of sources, including the archived materials, publications in the pre-revolution sporting and pedagogical collections etc., the author tries to revise the asseverations of the soviet and partly modern researchers about the insufficient development of sport in the tsarist Russia, proving that it is necessary to understand sport as a part of leisure time of the young people, but not as a cultural and mass activity.

Надійшла до редколегії 4.04.2009.